Žaneta D v o ř á k o v á (Praha)

# SPECIFIKA LITERÁRNÍCH ANTROPONYM

Základními typy vlastních jmen jsou *bionyma* (tj. jména živých organismů nebo organismů, které si člověk představoval jako živé), *toponyma* (tj. jména neživých přírodních objektů a jevů a těch člověkem vytvořených objektů, které jsou v krajině pevně fixovány) a *chrématonyma* (tj. jména lidských výtvorů, které nejsou pevně fixovány v krajině).[1)] Literární vlastní jména nebývají vyčleňována jako zvláštní skupina. V české (podobně německé, polské či anglofonní) onomastické tradici pro ně neexistuje jednoslovný termín, v ruské lingvistice bývají označována jako *poetonyma*,[2)] ve slovenské onomastice se v současné době snaží P. Odaloš prosadit termín *literáronymá*.[3)]

Nás budou v této práci nejvíce zajímat literární bionyma, a to především – řečeno terminologií Základní soustavy slovanské onomastiky – podskupina *antroponym* (tj. vlastních jmen jednotlivých lidí nebo skupin lidí), včetně tzv. *antroponym nepravých*[4)] (tj. jmen bytostí, které si člověk představoval jako lidem podobné, např. mytologické a pohádkové postavy, alegorické postavy atd.), a spíše okrajově i podskupina *zoonym* (tj. jmen živočichů), opět včetně tzv. *nepravých zoonym* (tj. jmen živočichů, kteří fakticky neexistují).[5)]

Dosud nepanuje shoda v tom, jaká jména jako literární označit, jak na to upozorňuje K. Gutschmidt: „Dôkazem toho sú rôzne názory na to, čím sa má zaoberať literárna onomastika – raz sa zaraďujú iba fiktívne mená (...), často sa skúmajú len antroponymá, dokonca sa niekedy tvrdí, že iba mená v lyrike sú hodné výskumu

---

[1)] J. Svoboda – V. Šmilauer – L. Olivová-Nezbedová – K. Oliva – T. Witkowski, Základní soustava a terminologie slovanské onomastiky, Zpravodaj Místopisné komise ČSAV, 14, 1973.

[2)] Dle P. Odaloš, Status, funkcie a systémy literárnych vlastných mien. In: S. Pastyřík – V. Víška (eds.), Onomastika a škola 8. Sborník příspěvků z Celostátního onomastického semináře s mezinárodní účastí Onomastika a škola 8 konaného v Hradci Králové 23.–24. ledna 2008, Hradec Králové 2008, s. 29.

[3)] P. Odaloš, o. c. v pozn. 2, s. 30.

[4)] V. Blanár je označuje jako *pseudoantroponyma* (V. Blanár, Teória vlastného mena. Status, organizácia a fungovanie v spoločenskej komunikácii, Bratislava 1996, s. 26).

[5)] Členění dle J. Svoboda – V. Šmilauer – L. Olivová-Nezbedová – K. Oliva – T. Witkowski, o. c. v pozn. 1.

atď.“[6] Někdy nebývají považována za literární jména reálných postav a objektů,[7] která se objevují v literatuře, proto např. H. Birus[8] mluví o literárních jménech v užším a širším smyslu, my se však přikláníme k názoru K. Rymuta[9] nebo I. Sobanské,[10] že VŠECHNA jména v literárním textu jsou literární a jsou komponenty fikčního vyprávění. Nečiníme též rozdílu mezi jmény v beletrii a ve folklóru, popř. v jiných typech uměleckých textů, jak to navrhuje např. S. Pastyřík.[11]

**Vlastní jméno**

Vlastní jméno (nomen proprium, onymum) je onymický jazykový znak sui generis. Je to primárně jazykový útvar, který existuje jen v jazyce a prostřednictvím jazyka.[12]

Různé definice vlastního jména často staví do opozice proprium a apelativum a zdůrazňují jeho funkční užití. Proprium je „slovo nebo slovní spojení, které na rozdíl od obecných substantiv hlavně pojmenovává a tím identifikuje jednotlivé objekty.“[13] Společnou funkcí, která sbližuje kategorie apelativ a proprií, je dle V. Blanára a A. V. Superanské právě funkce pojmenovací (nominační).[14] Za základní funkci vlastního jména označujeme spolu s M. Knappovou individualizaci a identifikaci, resp. diferenciaci.[15] V literatuře se však nezřídka setkáváme s tím, že tuto základní funkci

---

[6] K. Gutschmidt, Interdisciplinárne postavenie literárnej onomastiky. In: M. Majtán (ed.), X. slovenská onomastická konferencia, Bratislava 13.–15. 9.1989. Zborník referátov, Bratislava 1991, s. 203–208.

[7] K. Gutschmidt, Namenkarten und Namenklassen in der schönen Literatur, Der Eigenname in Sprache und Gesellschaft, Leipzig 1985, s. 69. Obdobně též M. Knappová, Funkce vlastních jmen v literárních textech. In: M. Blicha (ed.), Acta Facultatis Paedagogicae Universitatis Šafarikanae, Slavistica 28, Zv. 3. Onomastika a škola, Prešov 1992, s. 13.

[8] H. Birus, Vorschlag zu einer Typologie literarischer Namen. In: W. Haubrichs (ed.), Namen, Göttingen 1988, s. 39.

[9] K. Rymut, Onomastyka literacka a inne dziedziny badań nazewniczych. In: M. Biolik (ed.), Onomastyka literacka, Olsztyn 1993, s. 17.

[10] I. Sobanski, Die Eigennamen in der Detektivgeschichten Gilbert Keith Chestertons: Ein Beitrag zur Theorie und Praxis der literarischen Onomastik, Frankfurt am Main 2000, s. 57.

[11] S. Pastyřík, Vlastní jména v literatuře a škola, Hradec Králové 2000, s. 10.

[12] M. Knappová, Rodné jméno v jazyce a společnosti, Praha 1989, s. 8.

[13] J. Svoboda – V. Šmilauer – L. Olivová-Nezbedová – K. Oliva – T. Witkowski, o. c. v pozn. 1, s. 81.

[14] V. Blanár, o. c. v pozn. 4, s. 17.

[15] M. Knappová, Funkční využití osobních jmen v uměleckých a mediálních literárních textech. In: S. Pastyřík – V. Víška (eds.), Onomastika a škola 8. Sborník příspěvků z Celostátního onomastického semináře s mezinárodní účastí Onomastika a škola 8 konaného v Hradci Králové 23.–24. ledna 2008, Hradec Králové 2008, s. 23.

propria[16)] přebírají i jiná označení, a to především v případech, kdy postava nemá vlastní jméno. I takovou postavu je totiž třeba nějak označit a identifikovat, nejčastěji se tak děje apelativem (*princezna*, *matka*), iniciálou (*K.*), opisem (*Ten,-jehož-jméno-se-nesmí-vyslovovat*) či jiným pojmenováním (*Případ X*), méně často zájmenem. Pokud bychom se při excerpci zaměřili pouze na vlastní jména, tyto postavy by nám z analýzy úplně vypadly. Domníváme se proto, že v některých případech (v závislosti na kontextu celého díla) by se s apelativními označeními postav mělo zacházet podobně jako s vlastními jmény.[17)] Hranice mezi apelativy a proprii je navíc ne vždy zcela ostrá, v některých případech hodnotíme pojmenování jako vlastní jméno jen na základě grafiky (velkého písmene), např. u nadpřirozených bytostí (*Čert*), personifikací (*Smrt*) nebo oživlých předmětů (*Cínový vojáček*) apod.

Propria se nestupňují, nemohou se časovat apod.[18)] Jelikož označují jedinečný předmět či jev, nemají zpravidla plurál – výjimkou jsou však vlastní jména osobní (např. bratři Novákové, oba Karlové).[19)] Podstatným rysem vlastních jmen je, že „nenesou zobecňující význam, který by byl srovnatelný s významem apelativ (určité významové rysy však u nich vysledovat lze, např. z propria Marie zpravidla vyplývá, že jde o označení osoby ženského pohlaví, i když tomu tak nemusí být vždy).“[20)] „Vlastní jméno nemá tedy význam vytvářený souhrnem významových rysů (designát), nýbrž vždy jen odkazuje ke zcela určitému konkrétnímu jedinci nebo jednotlivině (denotátu), (...) mnoho lidí má např. rodinné příjmení Novák, neexistuje však nějaký abstraktní pojem ‚Novák‘, který by měl znaky všech osob, které se takto jmenují, jako je tomu u jmen obecných (např. krejčí, běloch).“[21)] Vlastní jména proto „nemají (většinou) charakterizační schopnost (srov. však mluvicí jména) a k označovaným objektům se nevztahují na základě zobecnělých významových rysů, nýbrž pouze na základě individuální – společensky podmíněné – konvence.“[22)] U poslední poznámky

---

[16)] R. Šrámek považuje za základní funkci vlastního jména vedle identifikace a diferenciace též lokalizaci, tj. zařazení propriálně pojmenovaného objektu do určitých věcných, prostorových, sociálních, kulturních, historických nebo ekonomických vztahů (R. Šrámek, Úvod do obecné onomastiky, Brno 1999, s. 11). Naproti tomu A. V. Superanskaja považuje diferenciaci, vymezení, lokalizaci a charakteristiku za „podfunkce“ funkce identifikační (V. Blanár, o. c. v pozn. 4, s. 17).

[17)] Srov. též Ž. Procházková, Problémy metodologie literární onomastiky. In: M. Ivanová – M. Ološtiak (eds.), Varia 18, Prešov 2009, s. 565.

[18)] R. Šrámek, o.c. v pozn. 16, s. 53

[19)] M. Čechová a kol., Čeština. Řeč a jazyk, Praha 2000, s. 153.

[20)] P. Karlík – M. Nekula – Z. Rusínová (eds.), Příruční mluvnice češtiny, Praha 1995, s. 78.

[21)] M. Čechová a kol., Čeština. Řeč a jazyk, Praha 2000, s. 69.

[22)] P. Karlík – M. Nekula – J. Pleskalová (eds.), Encyklopedický slovník češtiny, Praha 2002, s. 205.

týkající se charakterizační schopnosti se zastavme. Velký počet českých příjmení je apelativního původu, ať již jsou to příjmení odvozená z činnosti (*Krejčí*), z místa bydliště (*Skála*), domovního znamení (*Růžička*), příbuzenského vztahu (*Strejček*), povahy (*Veselý*) a vzhledu (*Černý*) nebo příjmení inspirovaná nějakou událostí (*Navrátil*) apod. Původní apelativní význam je ve vlastních jménech již vyprázdněn (např. paní *Tlustá* může být hubená).[23)] V literatuře je však sémantika fundujících apelativ velice často aktualizována, a to zvl. v humoristických prózách, komediích či pohádkách. Komický efekt vzniká tehdy, pokud je charakter postavy v souladu se sémantickým významem základu jejího jména (např. jméno svůdníka v Hrabalových Ostře sledovaných vlacích *Hubička*), nebo pokud je s ním ve zřejmém protikladu (např. v Ostře sledovaných vlacích u telegrafistky *Svaté*, která se rozhodně jako svatá nechová, nebo u dopravního šéfa *Slušného*, který má daleko ke slušnosti). Jde o princip tzv. mluvicích jmen,[24)] nomen omen, jejichž hlavní funkcí je vedle identifikace též charakterizace postavy již jejím jménem.[25)] Důvod těchto pojmenování je zřejmý – charakter postavy je jednostranně vyhraněný, a již její jméno má proto čtenáře seznámit se šablonou, podle které bude postava jednat.

Mluvicí jména můžeme rozdělit podle motivace pojmenování:

a) vlastnosti duševní (např. *Blběnka* ve Škvoreckého Příběhu inženýra lidských duší, jména „cizinců“ u Čapka – Ital *Mazzani* nebo Brit *Nevrley*);
b) vlastnosti tělesné (např. princezna *Zlatovláska*, rytíři *Drtiskála* a *Lamželezo* v moravských pohádkách);[26)]
c) oblíbená činnost nebo prostředek této činnosti (např. hospodský *Nalejváček* u Tyla, myslivec *Srnojed* u Klicpery, kadeřník *Kudrlinka* v díle Š. Moravčíka)[27)] apod.

---

[23)] L. Lederbuchová, Pojmenování postavy ve struktuře uměleckého textu. In: R. Šrámek – J. Bartůňková – V. Koblížek (eds.), Onymické systémy v regionech. Sborník příspěvků z V. semináře „Onomastika a škola“, Hradec Králové 1995, s. 216.

[24)] K. Hausenblas označuje tato jména termínem „výmluvná“ (K. Hausenblas, Vlastní jména v umělecké literatuře, Naše řeč 59, 1976, s. 4). Mluvicími jmény se jako jeden z prvních zabýval již článek F. Dornseiffa Redende Namen z roku 1940 (Zeitschrift für Namenforschung 16, 1940, s. 24–38, 215–218).

[25)] Tradičně se tato funkce nazývá charakterizační (viz např. M. Knappová, o. c. v pozn. 7, s. 15), u S. Pastyříka nalezneme u mluvicích jmen označení singulativní funkce (S. Pastyřík, o. c. v pozn. 11, s. 7), jedná se však o tutéž funkci.

[26)] H. Blauderová, Vlastní jména v moravských pohádkách, Zpravodaj Místopisné komise ČSAV, 22–23, 1991–1992, s. 219.

[27)] E. Krošláková, Mená postav v súčasnej autorskej rozprávke. In: M. Blicha (ed.), Acta Facultatis Paedagogicae Universitatis Šafarikanae, Slavistica XXVIII., Zv. 3. Onomastika a škola, Prešov 1992, s. 19.

Při hodnocení mluvicích jmen musíme samozřejmě vždy vycházet z celku díla. „I každodenní, zdánlivě banální jméno se v celku literárního díla může stát příznakovým, promlouvajícím; rozhodující úlohu tu hraje významový kontext, v jehož rámci se sémantické pole jména postavy konkretizuje. Z toho vyplývá i možnost rozdílné konkretizace téhož jména“,[28] např. označuje-li jméno *Štědrý* venkovského učitele v realistické próze, pak působí slovy Hodrové „lhostejně“,[29] nemotivovaně, ale označuje-li totéž jméno kupce ve frašce, pak je blízké právě jménům mluvicím.

**„Krajina jmen“**

Propria tvoří tzv. druhou vrstvu jazyka.[30] Jako druhou vrstvu bychom mohli označit i vlastní jména literární. Ta jsou nedílnou součástí struktury konkrétního díla, zasahují do všech jeho složek, od „složky zvukové (jméno tvoří opakující se zvukový komplex) přes složku tematicko-syžetovou (jméno se může stát leitmotivem; někdy text zahrnuje »příběh« jména nebo jméno hraje určitou roli v rozvoji syžetu) až po smysl díla, podílí se na výstavbě textu jako celku.“[31] V rámci díla pak jména vytvářejí specifickou onymickou strukturu, „krajinu jmen“ (Namenlandschaft),[32] proto je nutno studovat je vždy ve vzájemných vztazích a v kontextu celého díla.

Nemáme tu na mysli pouze jména, která Hodrová označuje jako „systémová“, tedy taková, která se sdružují do určitých skupin, přičemž jejich podobnost naznačuje podobný postoj ke světu či podobnost životní situace, v níž se postavy s těmito jmény nalézají (např. v Páralově Soukromé vichřici *Áda* a *Ida*, *Jožа* a *Božа*). Součástí onymické „krajiny“ díla jsou všechna jména, a to dokonce i ta, která chybí. Narážíme tu na problematiku postav beze jména. Právě v těchto případech záleží především na díle jako celku, neboť bezejmennost postavy vnímáme na pozadí onymické struktury díla – na pozadí toho, jak jsou (či zda jsou) pojmenovány ostatní (hlavní) postavy.[33] Jestliže totiž ani ostatní postavy nemají jména, pak ani absence jména hlavní postavy nepůsobí příznakově; jiná a interpretačně zajímavější je samozřejmě situace, kdy

---

[28] J. Holý, Funkce jmen postav v dílech Karla Čapka a Vladislava Vančury, Česká literatura 32, 1984, 5, s. 461.

[29] D. Hodrová, ...na okraji chaosu... Poetika literárního díla 20. století, Praha 2001, s. 601.

[30] Detailně viz R. Šrámek, o. c. v pozn. 16, s. 11.

[31] D. Hodrová, o. c. v pozn. 29, s. 599

[32] K. Gutschmidt, Literarische Richtungen und Strömungen und Traditionen der Namengebung in der Belletristik, Acta Facultatis Paedagogicae Ostraviensis, Series D-19, 1983, s. 153–156.

[33] Můžeme snad pro zjednodušení říct, že vedlejší postavy bývají většinou bezejmenné, označované apelativy (hostinský, žena), řidčeji zájmeny. Samozřejmě to však není tvrzení kategorické, např. V. Vančura, J. Hašek nebo B. Hrabal záměrně pojmenovávají i postavy epizodické, čímž dochází k jakési „přesycenosti“ textu jmény, jak říká J. Holý; jde však spíše o výjimky, i když výjimky velice výrazné. (J. Holý, o. c. v pozn. 28, s. 463–464).

jméno nemá pouze hlavní postava, zatímco ostatní postavy ano (jako je tomu např. u Dykova *Krysaře*). Postava je tak ve své bezejmennosti osamocená a je na místě se ptát proč...

Uvědomění si systému jmen je podle D. Hodrové projevem aktivizace čtenáře, který systém odhaluje a pokouší se podle něj všechna jména interpretovat a systematizovat (což samozřejmě někdy může vést i k nadinterpretacím).[34)]

Zvolený soubor jmen též indikuje dobu a místo příběhu a dále může poskytovat informace o pověrách spjatých s pojmenováváním a o postoji ke jménům v prostředí, kde se příběh odehrává atd., jak na to upozorňuje B. Windtová.[35)] Jména tedy dotvářejí kulisy děje. „Krajinu“ literární pak můžeme konfrontovat se systémem reálných jmen.[36)] Nutno si při tom však uvědomit, že vztah reálných a literárních jmen není jednosměrný, literární onymie se sice do značné míry inspiruje reálnými jmény, ale i reálná onymie je zpětně ovlivnitelná tou literární – dochází k přejímání fiktivních jmen,[37)] podle literárních postav jsou např. pojmenována i mnohá toponyma (zvl. ulice),[38)] chrématonyma či zvířata (zoonyma)[39)] atd.

**Dělení vlastních jmen**

Propria lze klasifikovat ze dvou možných hledisek – z hlediska jazykového a mimojazykového. Jazykový rozbor se týká především formy vlastních jmen, způsobu jejich tvoření atd. Hledisko mimojazykové se uplatňuje při třídění objektů a jevů skutečnosti, které jsou identifikovány vlastními jmény, do různých skupin podle jejich kvalit, např. vlastní jména vodstev se souhrnně označují jako hydronyma apod. „Vlastní jména Milešovka, Špičák, Jeseníky jsou z hlediska druhu oronyma; ovšem z hlediska jazykového rozboru patří každé z nich do jiné skupiny. Naproti tomu vlastní jména Berounka (řeka) a Milešovka (kopec) jsou z jazykového hlediska formálně

---

[34)] D. Hodrová, o. c. v pozn. 29, s. 613.

[35)] B. Windt, An overview of literary onomastics in the context of literary theory, Onoma 40, 2005, s. 43.

[36)] E. Rzetelska-Feleszko, Perspektywy badawcze onomastyki literackiej. In: M. Biolik (ed.), Onomastyka literacka, Olsztyn 1993, s. 21–26.

[37)] Např. V. Bok se zabýval výskytem jmen z eposu o Tristanovi a Isoldě ve středověkých a novověkých Čechách. Podle něj „užití jmen literárních hrdinů pro skutečné osoby je současně dokladem o tradování konkrétního literárního díla v určitém čase, místě nebo v jistých společenských vrstvách.“ (V. Bok, K výskytu jmen z eposu o Tristanovi a Isoldě ve středověkých a raně novověkých Čechách, Acta onomastica 36, 1995, s. 42).

[38)] Např. ulice Járy da Cimrmana v Olomouci a v Roztokách, ulice Járy Cimrmana v Brně, Dačicích, Horšovském Týně a v obcích Chleby a Homole, Nábřeží Járy Cimrmana v Lipníku nad Bečvou (dle www.mapy.cz, [cit. 2. 3. 2010]).

[39)] Srov. M. Buczyński, Wpływ literatury pięknej na tworzenie nazw własnych w języku polskim. In: M. Biolik (ed.), Onomastyka literacka, Olsztyn 1993, s. 51–57.

tvořena zcela stejně, ovšem z hlediska označovaných objektů (denotátů) spadají do dvou různých skupin.“[40)]

Literární jména bývají z hlediska formy dělena různě, většinou se tak děje v konfrontaci s reálným onymickým systémem. K. Gutschmidt[41)] uvádí, že vlastní jména v literatuře jsou odrazem vlastních jmen v reálné komunikaci v určitém časoprostorovém kontextu – buď se literární jména s reálnými shodují (jména reálná), či jsou utvořena podle jejich vzoru (jména realistická), anebo se od nich záměrně odlišují (jména fiktivní). Obdobné třídění nacházíme např. i u Cz. Kosyla,[42)] který doplňuje ještě jména konvencionální (pocházející z literární tradice).

Naše pojetí se poněkud liší. Navrhujeme rozlišovat jména:

a) **autentická** (reálná) – jména skutečných osobností, která se v díle objevují; hlavní funkcí těchto jmen je (vedle identifikace) funkce asociační[43)] (jména odkazují k reálným předobrazům[44)] a aktivují čtenářovu znalost všeobecné kulturní encyklopedie) a dále i funkce klasifikující[45)] (jména skutečných osob se stávají součástí charakteristiky doby a místa děje, pomáhají vybudovat kulisy příběhu a dodat mu iluzi autentičnosti /iluzionistická funkce/[46)]);

---

[40)] J. Svoboda – V. Šmilauer – L. Olivová-Nezbedová – K. Oliva – T. Witkowski, o. c. v pozn. 1, s. 17.

[41)] K. Gutschmidt, o. c. v pozn. 6, s. 204.

[42)] Místo Gutschmidtova termínu reálná jména užívá Kosyl označení autentická, obsah pojmu je však u obou stejný. (Cz. Kosyl, Głowne nurty nazewnictwa literackiego /zarys syntezy/. In: M. Biolik /ed./, Onomastyka literacka, Olsztyn 1993, s. 68.)

[43)] K asociační funkci viz detailně Ž. Dvořáková, Asociační funkce vlastních jmen v literatuře. In: J. David – M. Čornejová – M. Harvalík (eds.), Mnohotvárnost a specifičnost onomastiky, IV. česká onomastická konference, Sborník příspěvků, Ostrava – Praha 2010, s. 138–145.

[44)] Souhlasíme s L. Doleželem v tom, že „fikční Napoleon Tolstého nebo fikční Londýn Dickensův nejsou totožní s historickým Napoleonem nebo zeměpisným Londýnem.“ Zároveň však i Doležel uznává, že „osoby s prototypy v aktuálním světě však tvoří v množině fikčních osob zvláštní sémantickou třídu; mezi historickým Napoleonem a všemi fikčními Napoleony existuje nezrušitelný vztah. Tento vztah překlenuje hranice mezi světy; fikční osoby a jejich skutečné prototypy jsou spojeny mezisvětovou totožností.“ (L. Doležel, Heterokosmica, Fikce a možné světy, Praha 2003, s. 31.) – Srov. též B. Fořt, Literární postava. Vývoj a aspekty naratologických zkoumání, Praha 2008, s. 73–74.

[45)] Viz M. Knappová, o. c. v pozn. 7, s. 14.

[46)] Iluzionistickou funkci (Illusionierung) vyčleňují F. Debus (F. Debus, Namen in literarischen Werken, Stuttgart 2002 – srov. R. Šrámek, o. c. v pozn. 16, s. 22–26) a D. Lamping (D. Lamping, Der Name in der Erzählung. Zur Poetik des Personennamens, Bonn 1983 – srov. R. Šrámek, K teorii literární onomastiky, Zpravodaj Místopisné komise ČSAV, 1985, s. 510–516).

b) **realistická** – jména existující v reálné antroponymické soustavě; tato jména plní především iluzionistickou funkci;[47)]

c) **autorská** – jména fiktivní, která si autor vymyslel; autorská jména jsou buď utvořena podle vzoru existujících jmen (pak plní iluzionistickou funkci), nebo se záměrně odlišují a dávají najevo svou fiktivnost (pak plní funkci, kterou označujeme jako anti-iluzionistickou).

**Onymický objekt**

Z hlediska mimojazykového můžeme vysledovat různé typy pojmenování v závislosti na druhu onymického objektu.[48)] Pro interpretaci vlastních jmen literárních postav je tedy nezbytné určit si nejprve druh denotátu, neboli odpovědět si na otázku, kdo je považován za literární postavu. Domníváme se, že touto postavou může být:

a) člověk;
b) „nečlověk“, který ovšem má některé lidské vlastnosti a jako člověk se chová:
   ba) mimozemšťan
   bb) umělý člověk (robot, golem apod.)
   bc) nadpřirozená, pohádková, mytologická bytost;
c) alegorická postava;
d) zvíře;
e) oživlá věc.

Pro každou z těchto skupin literárních postav jsou charakteristická jiná pravidla pojmenovávání a jiné typy vlastních jmen. Jedná se přitom o literární antroponyma a literární zoonyma, ojediněle též o literární personifikovaná chrématonyma. Na pomezí stojí stroje, které se staly lidmi, a naopak lidé, kteří se proměnili v loutky. S tím souvisí i jejich přijetí (nového) jména nebo naopak jeho ztráta provázející ztrátu jejich individuality[49)].

Dlouho nebylo podle lidových představ možné pojmenovávat lidským jménem to, co nemělo duši, např. zvířata nebo nadpřirozené bytosti. Většinou proto byly označovány jen apelativy s velkým počátečním písmenem, např. *Vodník*, *Čert*[50)]. Podobně v alegoriích a pohádkách bývaly apelativy pojmenovávány postavy

---

[47)] Cz. Kosyl v této souvislosti hovoří o funkci mimetické. (Cit. dle I. Sarnowska-Giefing, Literary Onomastic in Poland. The history of Polish research and its perspectives, Onoma 40, 2005, s. 357–372.)

[48)] Onymický objekt chápeme spolu s R. Šrámkem jako souhrnný pojem, který se vztahuje jak na objekty reálné, nereálné (např. „pohádková postava“ Honza, „literární postava“ Josef Švejk, „literární toponymum“ řeka Orše, „mytologické zoonymum“ kůň Pegas), tak na jevy a vztahy (R. Šrámek, o. c. v pozn. 16, s. 12–13).

[49)] D. Hodrová, o. c. v pozn. 29, s. 614.

[50)] S. Pastyřík, o. c. v pozn. 11, s. 46–51.

představující personifikované vlastnosti nebo jevy, např. *Rozum* a *Štěstí* v pohádce. Taktéž pro oživlé věci je obvyklé především označení apelativní (*Cínový vojáček* v Andersenově pohádce).

Po změně pohledu na magickou moc jména začaly být i nadpřirozené bytosti pojmenovávány. Aby však byl vidět rozdíl mezi nimi a lidmi, vytvořil se zvláštní rejstřík jejich jmen (i když to samozřejmě neznamená, že by nadpřirozená bytost nemohla dostat „lidské“ jméno – viz např. večerníčky s vílou *Amálkou*). Jsou to mnohdy jména hravá a jazykově vynalézavá. Mezi jmény pohádkových postav převládají tzv. jména mluvicí vycházející z vlastností tělesných (vodník *Kebule*) nebo duševních (Tylova divá žena *Divuka*) a jména utvořená podle místa působení (skřítek *Rákosníček*) nebo činnosti (duch *Matinoha* u Tyla). Další velkou skupinu jmen nadpřirozených bytostí tvoří expresivní propria s nezvyklým hláskovým skladem nebo způsobem tvoření (Vančurovo strašidlo *Barbucha*), u nichž výrazně převládá zvláště funkce estetická.

Též zvířata mají svůj zvláštní rejstřík jmen odlišných záměrně od jmen lidských (i když i ta mohou mít „lidská“ jména – viz Čapkova *Dášeňka*[51)] nebo Ladův kocour *Mikeš*). Často jsou užívána konvenční zvířecí jména – všichni známe „typická“ psí jména jako *Voříšek* nebo *Rex* aj. Většina ostatních literárních jmen je utvořena na základě zvířecích vlastností či činností, ať již reálných (liška *Bystrouška* v Těsnohlídkově próze, pes *Černouš* v povídce Na svém od E. Krásnohorské apod.), nebo zvířecímu hrdinovi připisovaných (medvěd *Všeckysněd* a koza *Dukátotřepka* v moravské pohádce),[52)] popř. jsou to jména onomatopoická, utvořená podle charakteristických zvuků, která zvířata vydávají (prase *Kvik*, kohout *Kiki* v próze Š. Moravčíka)[53)] apod. Vedle toho se objevují proprializovaná apelativa (lev *Lev*) a dokonce i termíny či kvazitermíny (motýl *Admirál*, pavouk *Križiak* ve slovenských pohádkách).[54)] M. Nábělková poukazuje na fakt, že pro zvířecí hrdiny je typický jednojmenný systém pojmenování, ale nemusí tak tomu být vždy, v moderních slovenských pohádkách se setkáváme i se dvěma jmény u zvířecího hrdiny (moucha *Rebeka Dotieravá*), s přechylováním (*Zajačik* – paní *Zajačková*), se šlechtickými přídomky (*Koco Kocúrič z Kocúrkova*) apod. Jména zvířat bývají v literatuře velice

---

[51)] K tomu srov. A. Zachová, Vlastní jména koček a psů jako součást významové roviny Čapkových textů. In: R. Šrámek – J. Bartůňková – V. Koblížek (eds.), Onymické systémy v regionech. Sborník příspěvků z V. semináře „Onomastika a škola“, Hradec Králové 1995, s. 223–227.

[52)] H. Blaudeová, o. c. v pozn. 26, s. 219.

[53)] E. Krošláková, o. c. v pozn. 27, s. 19.

[54)] M. Nábělková, Pes Zagroš a sučka Zadva, vlk Hlt, lev Lev, čmeliak Smeliak – čiže mená hrdinov v detskej literatúre, Zpravodaj Místopisné komise ČSAV 27, 1986, s. 62.

hravá a nápaditá, nacházíme tu systémová jména (jezevci *Drix*, *Drax* a *Drox*, kočky *Pletuška* a *Páračka*), rýmová echa (chameleón *León*, liška *Eliška*), aliterace (had *Hadrián*) atd.[55)]

Jména „nelidí“, jak jsme si je označili, se někdy shodují se jmény lidskými, ale většinou jsou volena jména záměrně neobvyklá, aby již svou formou signalizovala „cizost“ – jsou to např. jména těžko vyslovitelná (*Xlbnushk* u Asimova), dále jména-kódy (např. robot *R2-D2* z Hvězdných válek) nebo jména složená z osobního jména a kódu (např. *Ralph 124C41+* v Gernsbackově Romanci roku 2660). Často se také setkáváme s tendencí postav-lidí dát těmto „nelidem“ lidské jméno, a tím je jakoby „polidštit“, tak se např. u Asimova z robota *SPD-13* stává *Speedy*,[56)] z robota *DV-5* se stává *Dave* apod.[57)] Všimněme si, že tato nová jména přitom kopírují hláskový sklad původního kódu.

Nejsložitější situace je u postav-lidí. Jména lidí v literatuře ve většině případů kopírují úzus antroponymické soustavy skládající se ze dvou základních členů – rodného jména a příjmení. Literární jména se tedy skládají buď z rodného jména a příjmení, nebo pouze z rodného jména, či pouze z příjmení. Někdy mají jména charakter přezdívek. Na kontextu celého díla přitom závisí hodnocení jména na ose neutrální – expresivní. Jsou-li např. všechny postavy nazývány rodným jménem a příjmením a pouze jediná rodným jménem, může to být signálem její společenského postavení (podřízený), věku (dítě) apod. Stejné je to i s užíváním přezdívek, které jsou obvykle považovány za prostředky expresivní již ze své podstaty – mají-li ale všechny hlavní postavy jména přezdívková, pak se přezdívky stávají jmény neutrálními. Působilo by naopak příznakově, kdyby jiná postava přezdívku neměla, byl by to signál její „cizosti“, byla by vydělena z komunity, v jejímž rámci přezdívky fungují (např. u J. Foglara). Jedno jméno tak může být v různých kontextech hodnoceno různě.

Vlastním jménům postav-lidí je tradičně literární onomastikou věnována největší pozornost. Obecně můžeme říci, že výběr (popř. vytvoření) a užití konkrétních literárních jmen je výsadou autora, který je svrchovaným vládcem svých postav (i když by nás někdy rád přesvědčil o opaku). V oblasti pojmenování sice můžeme

---

[55)] Srov. též A. H. Lambert, Eliot’s Naming of Cats, Names 38, 1990, s. 39–42.

[56)] V českém překladu O. Černého dostal robot sériové označení *RCH-13* a jméno *Rychlík*, aby zůstala zachována jazyková hra, která je navíc v textu tematizována: „Jeho jméno bylo záměrně odvozené od čísla série, ale bylo přesto neobyčejně příhodné, protože modely RCHK patřily v produkci Národní americké společnosti pro výrobu robotů k těm nejrychlejším.“ (I. Asimov, Já, robot, přel. O. Černý, Praha 1993, s. 38).

[57)] S. Fernararo, I nomi nella fantascienza: il caso di Isaac Asimov. In: M. G. Arcamone – D. Bremer – D. De Camilli – B. Porcelli (eds.), I nomi nel tempo e nello spazio. Atti del XXII. Congresso Internazionale di Science Onomastiche, III, Pisa 2006, s. 369–381.

vysledovat určité tendence, ale v zásadě je v literatuře „povoleno“ vše.[58] I u postav-lidí se např. setkáváme s absencí jména, což by v reálném světě nebylo možné. Nacházíme tu celou řadu nápaditých autorských jmen, která využívají fonetickou/grafickou podobu jmen, pohrávají si s tradičním způsobem tvoření antroponym nebo s jejich sémantickým obsahem (např. paní *Drahodobřevyhandlovaná* nebo *Mr. Wyeweney* ze Škvoreckého Tripu do Česka) apod.

**Literární propria v komunikaci**

Chceme-li postihnout problematiku literárních vlastních jmen v komunikaci, musíme nejprve rozlišit tři úrovně komunikace:

a) **textová** – můžeme sledovat, jak funguje jméno v komunikaci mezi postavami, pozorovat například, jak je postava oslovována ostatními, neboť to ukazuje na vztah mezi nimi. Zde nelze necitovat z Hořínkovy[59] studie, v níž na úryvku z Wildovy hry Jak je důležité míti Filipa „prokazuje, jak jemnými způsoby lze vyjádřit latentní agresivitu: oslovení *Cecilie* a *Gvendoliny* se stupňují od nejdražší *Gvendoliny* a zlaté *Cecilie* přes drahou *Gvendolinu* a drahou *Cecilii* až po *slečnu Fairfaxovou* a *slečnu Cardewovou*, což jsou už v kontextu společenské a dramatické situace plnohodnotné nadávky“. Jméno se též stává předmětem úvah nebo promluv postav, je jimi esteticky hodnoceno, postavy vyjadřují vztah ke svému jménu, hledají souvislosti mezi jménem a charakterem nebo se snaží vykládat původ či význam svého jména. Ve všech těchto případech je zřejmé, že postavy nejsou pouze uživateli svých jmen, ale že svá jména zároveň prožívají, reflektují je a hodnotí;[60]

b) **intertextová** – v rámci zkoumání intertextové komunikace se zabýváme především vlastními jmény, která odkazují k jiným literárním dílům. Zejména velká část rodných jmen (např. *Adam*, *Helena*, *Julie*) „je spojena s nejrůznějšími reminiscencemi, které mohou připravit kulisy pro aktéry nových (ať již zcela odlišných či podobných) příběhů“,[61] neboť v těchto legendárních jménech je už de facto obsažen děj,[62] na jehož pozadí máme nový příběh vnímat. Tato jména pak plní tzv. asociační funkci.[63] Literární odkazy mohou být přímé (např. Joyceův *Odysseus* nebo jména chlapců *Ulysses* a *Homer* v Saroyanově Lidské komedii, která se navíc

---

[58] Detailněji viz Ž. Dvořáková, Faktory ovlivňující výběr jmen v literatuře (na příkladech z Tylových dramat), Varia 19 (v tisku).

[59] Z. Hořínek, Cesty moderního dramatu, Praha 1995, s. 124–125.

[60] Viz Ž. Dvořáková, Jak postavy prožívají vlastní jména. In: S. Čmejrková – J. Hoffmannová – E. Havlová (eds.), Užívání a prožívání jazyka. K 90. narozeninám prof. PhDr. Františka Daneše, DrSc., Praha 2010, s. 195–202.

[61] J. Holý, o. c. v pozn. 28, s. 461.

[62] L. Jungmannová, Jméno postavy v dramatu. In: D. Hodrová, o. c. v pozn. 29, s. 621.

[63] Detailně srov. Ž. Dvořáková, o. c. v pozn. 43.

odehrává v americkém městečku Ithaka, odkazují k Homerovu *Odysseovi*) nebo nepřímé (např. františkánský mnich a vyšetřovatel *Vilém z Baskervillu* v Ecově románu Jméno růže evokuje svým jménem slavný případ jiného detektiva, *Sherlocka Holmese*). Nacházení vztahů mezi stejnojmennými postavami z různých děl může být autorskou hrou se čtenářem a zkouškou jeho interpretačních dovedností, ale může být i součástí děje samého, většinou v případě, že tyto vazby hledá vypravěč či postava sama před čtenářovýma očima.

c) **společenská** – řekli jsme již, že řada proprií vznikla z apelativ, z mnohých proprií naopak vznikají apelativizací jména obecná.[64] Zdrojem apelativizace bývají mimo jiné i jména literární – jména všeobecně známých nositelů výrazných vlastností se stávají vhodným východiskem pro obecné (mnohdy záměrně expresivní) označení těchto vlastností (*švejk*, *donkichot*).[65] Tato apelativizovaná propria se plně podřizují vlastnostem slov obecných a jako taková se pak chovají i v komunikaci.[66] Některá literární jména ze slavných děl se stávají součástí naší všeobecné kulturní encyklopedie a mohou fungovat i jako symboly (např. *Romeo* a *Julie* jsou synonymem nešťastné lásky apod.).

Literární jména jsou přitom vždy volena s ohledem na funkci, kterou mají v textu plnit. Všechna jména v uměleckém textu jsou totiž na rozdíl od jmen v reálném světě funkčně motivovaná, spisovatelé nerozdělují svým postavám jména namátkou, jak říká K. Hausenblas.[67] Na čtenáři pak závisí, nakolik bude schopen odhalit motivace pojmenování jednotlivých postav, a otevřít tak možné významové souvislosti.[68]

**Summary**

**Specific Aspects of Literary Anthroponyms**

There is not a general agreement which kind of names should be considered to be “literary names”. According to my opinion ALL names in literary work are literary. However, not only proper names are able to identify character, in some cases (depending on the context of the whole story) some appellatives can be interpreted in the same way as proper names.

---

64) P. Karlík – M. Nekula – Z. Rusínová (eds.), o. c. v pozn. 20, s. 78.
65) P. Karlík – M. Nekula – Z. Rusínová (eds.), o. c. v pozn. 20, s. 99.
66) R. Šrámek, o. c. v pozn. 16, s. 55.
67) K. Hausenblas, o. c. v pozn. 24, s. 2.
68) Srov. V. Žemberová, Meno postavy a textotvorné postupy v próze. In: P. Žigo – M. Majtán (eds.), Vlastné meno v komunikácii. 15. slovenská onomastická konferencia, Bratislava 6.–7. septembra 2002. Zborník referátov, Bratislava 2003, s. 289.

Names create special structure in the text. Recognizing of this structure is a part of reader's activity during the process of reading.

Names can give us information about time and location of the story. We can confront names in literary work with real onomastic system. Literary names can be authentic (calling real historical persons or places), realistic (names existing in real system) and fictive (created by the author).

The knowledge of the character is very important for our understanding of names. There are different ways of calling literary persons, animals, living machines or creatures.

The last part of my paper is focused on literary names in communication. I distinguish three kinds of communication: inside the text (using names between characters, calling etc.), inter-text (associations with character from another text who have the same name) and social (names from well-known literary works and their using as parts of general culture knowledge).

**Keywords**
literary onomastics, anthroponyms